

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 17 (Ağustos/August 2024), s. 16-39.
Geliş Tarihi-Received: 09.08.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 29.08.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.226

Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Divanlarında Ağaç

The Concept of Tree in the Divans of Bâkî and Şeyhülislam Yahya

Sümeyye BİLEN*

Öz

Zengin bir malzeme kadrosuna sahip tabiat, klasik Türk şairlerinin dikkatini çekmiştir. Tabiatın bir unsuru olan bahçe ve ağaç şairlerin beyitlerinde yoğun bir şekilde yer almıştır. Klasik Türk edebiyatında tabiat, bu bağlamda ağaç, sembolik anlamlarla yüklü bir unsur olarak sıkça kullanılmıştır. Ağaç estetik bir obje, ilahi ve manevi yolculuğun sembolü, cennet bahçelerinin sembolü, hayat döngüsü, sevgilinin asalet ve zarafetini temsil eder. Ağaçların fiziki özellikleri, yetiştirildiği yerler gibi ağaçların bazı özellikleri şairlerce âşık ve sevgili tipleriyle ilişkilendirilip farklı sembolik anlamlar yüklenmiştir. Şairler gerçek anlamda, mecaz ve benzetmeler yoluyla ağaçtan bahsederken ağaç ve ağacın bağlı olduğu unsurları klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ele almışlardır. Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi divanlarıyla sınırlandırılan bu çalışmada şairlerin ağaçlar üzerinden oluşturduğu kullanımlar kıyaslanarak benzer ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Ağaç motifi üzerinden ağacın gölgesi, boyu, yaprakları, dalı ve bağlı olduğu unsurlardan su, rüzgâr, kuşlar gibi ağacın kullanımı araştırılmıştır. Sadece ağaç kelimesi değil fidan gibi ağaca bağlı unsurlar da araştırmaya dâhil edilmiştir. Şairlerin kullanmış olduğu deyim ve tabirler üzerinden ağaçlarla kurdukları bağları yorumlanmıştır. Ağaçlara yüklenen sembolik ve gerçek anlamlar araştırılarak şairlerin tabiatla sıkı bir ilişki içinde olduğu gösterilmek istenmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk şiiri, Bâkî, Ş. Yahya, tabiat, ağaç.

Abstract

Nature, with its rich array of elements, has captivated the attention of classical Turkish poets. The garden and trees, as integral components of nature, frequently appear in the couplets of these poets. In classical Turkish literature, nature, particularly trees, is often imbued with symbolic meanings and utilized as a significant element. Trees serve as an aesthetic object, a symbol of divine and spiritual journeys, a representation of the gardens of paradise, the cycle of life, and the elegance and nobility of the beloved. Poets have associated the physical characteristics of trees, such as the places where they grow, with the archetypes of lovers and beloveds, attributing various symbolic meanings to them. When discussing trees both literally and metaphorically, poets have approached the subject within the framework of the classical Turkish poetry tradition. This study, limited to the divans of Bâkî and Şeyhülislam Yahya Efendi, compares the poets' use of trees, highlighting their similarities and differences. The motif of trees is examined through aspects such as the shadow, height, leaves, branches, and associated elements like water, wind, and birds. The research also includes tree-related terms like "sapling." The study interprets the poets' connections to trees through idioms and expressions they employ. By exploring the

* Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Mersin/Türkiye, e-posta: smyybln@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8830-2454.

symbolic and literal meanings attributed to trees, this study aims to demonstrate the poets' close relationship with nature.

Keywords: Classical Turkish poetry, Bâki, Ş. Yahya, nature, tree.

Giriş

Sanata büyük önem veren Osmanlı padişahları, şairleri himaye edip desteklemede büyük gayret göstermişlerdir. Padişahların sanatkârları himaye ettikleri bir dönemde yetişen Bâki, Türk kültürü ve Türk edebiyatı için zirve sayılan 16. yüzyılın en büyük şairi olarak görülmektedir. Bâki; gençliğinde saraç çırağı yapmış, medresede tahsil görmüş ilim sahibi şairlerdendir. Kanuni Sultan Süleyman'a kaside takdim etmesiyle padişahın iltifat gören şair; kadı nâipliği, kadı, kazasker ve müderrislik gibi önemli görevler yapmasına rağmen çok arzuladığı şeyhülislamlık makamına gelememiştir. Sultânü's-şuarâ unvanıyla nam salan Bâki Türkçeye önem vermiştir. Şiirlerinde hitâbi bir üslûp tercih eden şair tabiat unsurlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır (Şentürk, Kartal, 2012, s. 303-323; Coşkun, Öbek ve Bayram, 2012, s. 123).

Şiirlerinden anladığımız kadarıyla tabiatla içli dışlı görülen bir diğer şair Şeyhülislam Yahya Efendi'dir. Bâki'nin çok istediği ama erişemediği şeyhülislamlık makamında bulunan Şeyhülislam Yahya Efendi, 17. yüzyılda yetişmiş güler yüzlü, espirili ve mütevazı biri olarak bilinmektedir. Bâki gibi "Şehir Türkçesi"ni benimseyen şair mahallî unsurlara da yer vermiştir (Şentürk, Kartal, 2012, s. 415-434).

Gazel ustası olarak görülen her iki şairin gazeldeki başarısını yine kendileri gibi klasik Türk şairi olan Nedîm "Nef'î vâdi-i kasâ'idde suhan-perdâzdur / Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi" beyti ile dile getirmiştir. Divan'ında bahara, kışa, hazana ve nevrüza yer verip tabiata değinen Şeyhülislam Yahya Efendi (Uçan Eke, 2021) diğer pek çok şair gibi Bâki'nin şiir mirasını devralmıştır. Şeyhülislam Yahya Efendi; klasik Türk edebiyatı geleneğinde, klasik üslubun süreklilik kazanmasına öncülük eden Bâki'yi usta olarak kabul edip onun çizgisinden devam etmiştir (Macit, 2021). Bâki ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin kullandıkları benzer üslup ve yönelimler ayrıca dikkat çekicidir. Şairlerin tabiat unsurlarına dikkat çekici bir şekilde yer ayırması edebiyat araştırmacılarının da merakını celbetmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları Yücel ve Özuygun'un "Dîvân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri"dir (Yücel, Özuygun, 2020, s. 33-62). Altı bölümden oluşan bu çalışmada ağacın gerçek anlamıyla kullanımı, teşbihli kullanımı, ağaçların mevsimlerde geçirdikleri değişimler, ağaçlarla ilgili ameliyeler, ağaçlarla ilgili mazmunlar, atasözü ve deyimlerde ağaç başlıklarıyla klasik Türk edebiyatında ağacın işleniş örnek beyitlerle açıklanmıştır. Yine Yücel'in "Dîvân Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür" (Yücel, 2020, s. 304-323) adlı çalışmasında İslamiyet'te, Türk halk inanışında ağacın kullanımı ayet ve hadislerden yapılan iktibaslarla beyitler yorumlanmıştır. Bu çalışmalar dışında konu özele indirilip yapılan ağaç çalışmaları da mevcuttur. Özerden'in serviyi 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış şairler (Özerden, 2015, s. 1-204) üzerinden ele alması bunlardan biridir. Divan şiirinde servi ve servinin özellikleri, servinin özellikleri ile ilgili benzetmeler ve servi ile ilgili redifler bölümleriyle ayrıntılı bir şekilde servinin ele alınan yüzyıllardaki divanlarda kullanımı incelenmiştir. Daha da özele inilen çalışma Özgeriş, Karahan ve Özgeriş'in ortaklaşa yürüttükleri "Servi Ağacının Türk Kültürü ve Peyzajında Kazandığı Anlamların Hayâlî'nin Serv Redifli Kasidesindeki Yansımaları" (Özgeriş, Karahan ve Özgeriş, 2022, s. 273-287) adlı makaledir. Servi motifli tezhip, mezar taşı, çini, minyatür örneklerine resimlerle yer verilen bu çalışmada Hayâlî'nin serv redifli kasideleri peyzajda ve kültürde kazandığı anlamlar çerçevesinde yorumlanmıştır. Son olarak Demirel'in "Divan Şiirinde Erguvân" (Demirel, 2009, s. 995-1014) adlı makalesinden söz edilebilir. Sevgilinin güzellik unsurları ve çeşitli benzetmeler ışığında Divan şiirinde

erguvânla ilgili hayal ve çağrışımlar açıklanmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra yapılan diğer çalışmalardan klasik Türk şairlerinin tabiat ve tabiatın unsuru olan ağaçla ne kadar çok ilgilendiklerini göstermektedir.

Divanlarından anlaşıldığı kadar ağaçlar özelinde tabiatla yoğun bir şekilde ilgilenen Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi ağaçlarla ilgili yorumlarını “pitoresk” denilen resimsi sanat anlayışla (Derdiyok, ty., s. 123) yapmışlardır. Bahçe ve bahçedeki ağaçlar bir kamera, tablo ya da resim gibi anlatılmıştır. Klasik Türk şairlerinin çevrelerinde gördükleri hemen her şeyle yakından ilgilenen çok iyi gözlem yapan şairler olduğu (Sefercioğlu, 2008, s. 302) söylenebilir. Bu minvalde şairlerin tabiat tasvirine diğer konulardan daha fazla yer verdikleri (Çınar, 2004, s. 158) gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın kapsamını oluşturan iki şair de tabiat unsurlarına ve bu unsurlardan olan ağaç motifine genişçe yer vermişlerdir. Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi divanlarıyla sınırlandırılan bu çalışmada ağaç isimlerine, ağacın benzetme unsurlarına ve benzetmelerle oluşturulan deyişlere yer verilmiştir. Ağacın gölgesi, yaprakları, meyvesi ve bağlı bulunduğu unsurlar örnek beyitler ışığında iki şair kıyaslaması yapılarak açıklanmıştır. Şairlerin benzer ve farklı kullanımlarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca örnek beyitler seçilirken ağaç isimleri geçen beyitler ele alınmış olup sadece ağaca gönderme yapan beyitlere yer verilmemiştir.

Ağaç

Ağaç, gövdesinden odun ya da kereste yapılmaya müsait, uzun yıllar canlı kalan ve meyve verebilen bir bitkidir (Türkçe Sözlük, 2005, s. 28). Eski inançların birçoğunda ağaçlara kutsal bir anlam yüklenilmiştir. Ağaçların mevsimsel değişiklik göstermesi kutsallık bağlamında farklı yorumlara sebep olmuştur. Mesela baharda ağaçların yenilenmesi ölüme meydan okuması olarak görülmüştür. Ağaçların bir ruhu olduğu, içine peri, cin ve ilahların yerleştiği düşünülmüştür. Zamanla bazı ağaçlara farklı özellikler atfedilmiştir. Beyitlerde de sık sık geçen servi için hayat ağacı, nar için de ebediyet ve cennet sembolleri verilmiştir. Aynı şekilde ağacın dalları ve diğer kısımları için farklı semboller atfedilmiştir (Tanyu, 1988, s. 457). Ağaçlarla ilgili yapılan bu sembolik ifadelerin bir kısmının klasik Türk şiirinde de geçtiğini söylemek mümkündür. Beyitlerde daha çok ağaç, şecer, dirahht kelimeleriyle kullanılan ağaç meyveli ve meyvesiz olması, fiziki özellikleri farklı manalar verilerek yorumlanmıştır.

Klasik Türk şiirinde; servi, ar’ar, şimşat gibi ağaçların yanı sıra nihâl ve sadece ağaç da mevzu bahis olmuştur. Ağaçların farklı şekillerinden bahsedilmiştir. Mesela ağaçların şeklen secde eden biri gibi görülmesi, namazda kıyamda durması bunlardan bazılarıdır. Ağaçların Kadir ve Hıdırellez gecelerinde secdeye kapandıklarına dair rivayetler olmuştur. Allah’ın ilmini yazmak için ağaçların kalem olması tasavvuru dile getirilmiştir. Ağaç korkutma gibi birtakım âdetlerden de bahsetmek mümkündür. Uzunca bir süre meyve vermeyen ağaç güya korkutulurmuş. Eline balta alan kişi ağacı kesmekle tehdit edermiş (Pala, 2015, s. 9). Bu gibi ameliyeler klasik Türk şiirine de konu edilmiştir. Bunlarla ilgili beyitler uygun konu başlıkları altında teker teker incelenmiştir.

1. Ağaç Türleri

1.1. Çınar

Çınar ağacı; su kenarında, iri gövdeli, ele benzeyen yaprakları, uzun ve yabani olan bir ağaçtır. Bu özellikleriyle beyitlerde yer bulmuştur. Sevgilinin boyuyla birlikte mukayeseli bir şekilde ele alınır. Meyvesiz olması hasebiyle “tehi-dest (eli boş, fakir),” ne biter” ve “eli yufka” tâbirleriyle kullanılmaktadır. Çınar ağacı yapraklarını dökme

özelliğiyle dünyadan elini eteğini çekmiş bir abdala benzetilir (Çavuşoğlu, 1971, s. 272; Sefercioğlu, 2001, s. 433). Baharın gelişyle birlikte çınar ağacı sevinen elleriyle sevinç gösterisi yapan bir insana benzetilir.

*“Taze cân buldı cihân irdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr”* (Bâkî, Kaside, 18/2)

“Cihan yeni can buldu hayat bitkilere erişti; servi ve çınar ellerinde hareket etsinler.”

Bâkî aşağıdaki iki beyitte de işret meclisinden söz eder. Bu işret yerinde âşığa çınar ağacı da eşlik eder. Çınar ve servi ağacı âşığın raks eden ellerine benzer. Bu eller, âşığın raksta arkadaşı olduğu için sevilir. Yeme-içme zamanı geldiğinde ise çınar ağacı bahçenin eğlence yerinde ellerini salar. Beyitte el saçan için yapraklarını döken ağaç düşünülür. Yapraklarını döken ağaç, raks edenin başından para saçan bir kişiye benzer. Yaprakların dökülmesi sonbahar mevsiminde olduğu için sonbaharda sararan yaprakların dökülmesi, işrette altın saçan cömert birisi gibi tasvir edilmiştir.

*“Âşıkun raksda hem-pâlarıdur dest-efşân
Bâkıyâ anuñ için serv ü çenârı severin”* (Bâkî, Gazel, 385/5)

“Ey Bâkî, el saçan âşığın raksta arkadaşı olduğu için servi ve çınarı sever.”

*“Ayşun zamânı ‘işretün eyyâmıdur diyü
İşretgeh-i çemende salar ellerin çenâr”* (Bâkî, Gazel, 180/4)

“Çınar, yeme içmenin (eğlenmenin) zamanıdır diye, bahçenin eğlence yerinde ellerini salar.”

Şeyhülislam Yahya sevgiliye benzettiği çınar ağacından bahsederken Bâkî’den biraz daha farklı yaklaşır. Çınar ağacının meyvesiz oluşundan yola çıkarak kavuşmanın zorluğuna değinir. Çınar ağacı meyvesiz ise kavuşma meyvesi de pek mümkün olmaz. Eğer kavuşma meyvesi gerekirse fidan kıyaya çekilmeli, yoksa bahçenin kıyısında olan çınar ağacından bir şey çıkmaz. Şair ‘bitmek’ fiilinin iki anlamına da yer verip söz sanatı yapmıştır.

*“Gerekse mîve-i vasl ol nihâli eyle kenâr
Kenâr-ı bâgda olan çenârdan ne biter”* (Ş. Yahya, Gazel 51/4)

“Kavuşmanın meyvesi gerekirse o fidanı bir köşeye (kıyıya) çek. Bahçenin kıyısında olan çınardan ne çıkar.”

1.2. Şimşir (Şimşâd)

Uzun boylu ve meyve vermeyen bir ağaç olan şimşir ağacı, boyunun yüksekliğinden dolayı sevgiliye ve sevgilinin boyuna benzetilir. Bahar mevsiminde yemyeşil olan bu ağaçta bülbüller ve kuşlar olur (Çavuşoğlu, 1971, s. 274; Sefercioğlu, 2001, s. 435; Pala, 2015, s. 432). Beyitlerle genellikle servi ağacıyla birlikte anılır. Servi de uzun boylu sevgiliye benzetilir. Şimşir onun yüce boyuna erişemez. Âşık da boyu şimşir ağacı gibi uzun olan sevgiliye erişemez, yerden göğe doğru uzanan bir feryat ve ahla yetinir.

*“Yüri ey serv-i ser-efrâz yüri
Kad-i bâlâña irişmez şimşâd”* (Bâkî, Gazel, 44/3)

“Ey yüksek başlı servi yürü; şimşir yüce boyuna erişmez, yürü.”

*“Elüm irmez n’ideyin âh o boyı şimşâda
İdeyin minneti yirden göke dek feryâda”* (Bâkî, Gazel, 423/1)

“Ah, o şimşada ulaşmayan boyu ne yapayım, yerden göğe dek feryada minnet edeyim.”

Her ne kadar şimşir sevgilinin boyuna benzetilse de âşığın gönlü sevgilinin gül bahçesinde onun güzelliğini, boyunu ve yanağını görünce gözü ne şimşir ağacını görür ne de sevgilinin yanağına benzetilen gülü.

“Mâ’îl olmaz gül ü şimşâd u çemen seyrine dil
Görelî gülşen-i hüsnüñde kad u ruhsârun” (Bâkî, Gazel, 276/5)

“Gönül; güzelliğinin gül bahçesinde boy ve yanağını gördüğünden beri gül, şimşad ve çimen seyrine gönlünü kaptırmaz.”

Şimşir ağacı sevgilinin boyuna benzetilince güzel sıfatlarla anılır. Eğer bir kıyaslama, sevgilinin boyu ve şimşir ağacının boyu, söz konusuysa şimşir ağacı yüceltilmez. Hatta sevgilinin boyunun yanında şimşir ağacı hor görülür.

“Kaddüñ katında kâmet-i şimşâd pest olur
Zülfüñ yanında revnak-ı ‘anber şikest olur” (Bâkî, Gazel, 97/1)

“Boyunun katında şimşirin boyu hor görülür. Saçının yanında amberin parlaklığı kırık olur.”

Sevgilinin dağ servisi gibi olan boyunu görünce utanmak gerekir. Şimşir ve karaağacın boyu da sevgiliye benzetilirse kıymetli olur. Onlarda nasıl bir boy olduğu görülünce mahcup olunur.

“Reftâra geldi kâmet-i ar`ar-hurâm-ı dost
Şimşâd u nârvoende hacâlet ne boy görüñ” (Ş. Yahya, Gazel, 211/3)

“Şimşir ve karaağaçta ne boy var görüñ, utanın; dostun salınarak yürüyen dağ servisi gibi boyu yürüdü.”

1.3. Ar’ar

Dağ servisi, yabani servi olan ar’ar ağacı klasik Türk şiirinde sevgilinin boyu; servi, şimşir ve sanavber ağaçları gibi bu ağaca da benzetilmiştir. Her ne kadar sevgilinin boyuna benzetilse de sevgilinin boyu bu ağaçtan üstün tutulur (Pala, 2015, s. 25). Aşağıdaki iki beyitte Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi birbirine çok yakın ifade ve yorumlarla ar’ar ağacından bahsetmişlerdir. Sevgilinin boyuyla kıyaslanınca ar’ar ağacının boyu kısa kalır. Bahçıvan bu ağacı övüp göklere çıkarsa da durum değişmez.

“Egerçi ‘ar`ar-ı bâguñ bülend kâmeti var
Nihâl-i kaddüñe nisbet letâfeti yokdur” (Bâkî, Gazel, 169/2)

“Her ne kadar bahçenin servisinin yüce boyu varsa da senin boyunun fidanına nazaran letafeti yoktur.”

Bâgbân her ne kadar göğe çıkarsa ögerek
Kadüñe nisbet ile `ar`ara kûtâh derin (Ş. Yahya, Gazel, 275/2)

“Her ne kadar bahçıvan övünerek göğe çıkarsa da boyuna kıyasla ar’ara (serviye) kısa derim.”

Âşık, sevgili için vücuduna elif çeker. Elif çekmek, melankoli alameti olarak âşıkların vücutlarını yukarıdan aşağıya doğru kesici bir aletle çizmeleridir. Elif harfine benzetilen bu çizikler sevgili uğruna olunca sevgilinin açtığı yaralar olarak gösterilir. Günümüzde de bazen rastlanılan bu durumu şairler yapmasalar da hemen hemen her şair vücuduna oklar sapladığını, elifler çektiğini şiirlerinde söyleyerek çılgın âşık rolünü

üstlenirler (Şentürk, 2013, s. 426). Şair, ince bir çizik olan bu eliflerle sevgilinin ince, uzun boyu arasında bir bağlantı kurmuştur.

“Gül-şen-i bâğ-ı mahabbetde diker taze nihâl
Her elif kim sîneme ol kâmeti ‘ar ‘ar çeker” (Bâkî, Gazel, 183/3)

“O ar’ar (servi) boylu; göğsüme elif çektiği için muhabbet bağının gül bahçesinde taze fidan diker.”

1.4. Bid (söğüt)

Beyitlerde bîd ismiyle yer alan söğüt ağacı, su kenarında oluşu ve yapraklarının titreyişiyle benzetmelere konu edilmiştir (Pala, 2015, s. 72; Çavuşoğlu, 1972, s. 272). Söğüt ağacının su kenarında yer almasını Ş. Yahya, eğlenmeyi seven insanlara benzetmiştir. Su kenarı bahçenin en güzel yeri sayılır. Dolayısıyla sefa mizaçlı biri için bu yer kaçınılmaz olur. Bâkî de söğüt ağacının titremesini rüzgârın, sevgilinin hançer gibi keskin kirpik ya da bakışlarının haberini getirmesine bağlar.

“Safâ-yı meşrebi olan nihâl-i bîd gibi
Kenâr-ı bâğ u leb-i cûybârdan gelmez” (Ş. Yahya, Gazel, 144/2)

“Sefa mizaçlı olan, söğüt fidanı gibi bahçenin ve akarsuyun kıyısından gelmez.”

Peyâm-ı hançer-i ser-tîzin ol mâhuñ degürmişdür
Anun çün ditrer endâmı çemende bâddan bîdün” (Bâkî, Gazel, 251/3)

“O ay gibi olan sevgilinin keskin hançerinin haberini ulaştırmıştır. Onun için söğüdün boyu çimende rüzgârdan titrer.”

Su kenarında bulunan söğüt ağacının yaprakları bir akarsuya düşünce bunu görenler altın işlemeli kılıca benzetirler. Kılıçlar yazı ya da çeşitli şekillerle altınla işlenmiştir. Bâkî, söğüt ağacının yapraklarını bu işlemlere benzetmiştir. Şeyhülislam Yahya ise sararan söğüt yapraklarını ramazan ayında çıkan hilale benzetir. Ramazan hilali görülünce artık oruç tutup ibadet etmek gerekir. Eğlenme ve çeşitli zevkler geri planda kalır. Şair, sararan söğüt yapraklarıyla ramazan hilalinin geldiğini eğlenme ve zevkten vaz geçilmesi gerektiğini söyler.

“Berg-i bîdi bâğda âb-ı revân üzre görüp
Didiler akmuş gulâfından bu tîg-i zer-nişân” (Bâkî, Kaside, 22/3)”

“Söğüt yaprağını akarsu üzerinde görüp; bu altın işaretli kılıç, kılıfından akmuş, dediler.”

“Yahyâ varak-ı bîdi gör e nice sarardı
Geç `ayş u safâdan ki hilâl-i Ramazândur” (Ş. Yahya, Gazel, 83/7)

“Ey Yahya; söğüt yaprağını gör, nasıl da sarardı. Zevk ve sefadan geç (çünkü) ramazan ayıdır.”

1.5. Tuba ve Sidre Ağacı

İslam dinine göre Tuba ağacı meyve veren bir ağaçtır. Bu ağacın meyvesi yenilir, çiçeğinden elbise yapılır, gölgesinde dinlenilir. “Güzellik, hoşluk, iyilik ve göz aydınlığı” anlamlarına gelen bu ağacın cennettekileri hoşnut edeceği söylenebilir. Bundan dolayı Tuba ağacı cennettekilere mutluluk ve huzur getiren bir sembol hâline gelmiştir (Erbaş, 2012, s. 316-317).

Sözlüklerdeki anlamı, Arabistan kirazı (Devellioğlu, 2012, s. 1110; Pala, 2005, s. 404) olan sidre *Kuran-ı Kerim*’de iki yerde (Sebe, 34/16; Vakıa, 56/28) ağaç anlamıyla

geçmektedir. Münteha kelimesiyle terkip olarak ‘sidretü’l-münteha’ son noktada bulunan sidre anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber’in miraca yükseldiği zaman ilahi sırlara nail olduğu ağaç ve makam (Uludağ, 2009, s. 151-152) şeklinde de yorumlanabilmektedir. Klasik Türk şiirinde bu iki ağaç genellikle birlikte anılmıştır. Sevgiliyi övmek için kullanılmıştır. Bu ağaçlar cennettir. Cennet de sevgilinin mahallesidir. Sevgilinin mahallesindeki bu ağaçlar sevgiliye âşıktır, hayrandır. Dolayısıyla sevgili, erişilmesi en yüksek makam olan yerdedir denilebilir.

“*Degül serv-i çemen ey nahl-i ter tenhâ hevâ-dârun*
Cinân bâğından olmuş Sidre vü Tûbâ hevâ-dârun” (Ş. Yahya, Gazel, 210/1)

“Ey taze fidan (sevgili)! Yalnız çimen servisi sana âşık, tutkun değil; cennet bağından Sidre ve Tuba sana âşık, tutkun olmuş.”

“*Salınan kûyunda ol serv-i semen-sîmâ midur*
Gülşen-i cennetde şâh-ı Sidre vü Tûbâ midur” (Bâkî, Gazel, 120/1)

“Mahallende salınan o yasemin yüzlü servi midir, (yoksa) cennetin gül bahçesinde Sidre ve Tuba dalı (şahu) midir?”

“*Cennet-i kûyuña meyl eylese Tûbâ yiridür*
Âsitânuñ dilese gökde Mesîhâ yiridür” (Bâkî, Gazel, 66/1)

“Tuba, mahallenin cennetine meyletse yeridir; gökte Mesih (Hz. İsa) eşiğini istese yeridir.”

Ağaçlar şekil olarak kaleme benzer. Bâkî bu benzerliği cennetteki sidre ağacına benzeterek Lokman Suresi’nde yer alan şu ayete telmih yapar:

“Eger yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah’ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Lokman, 31/27)

“*Sahâ’if olsa felekler nihâl-i Sidre kalem*
Yazılmaya keremi defteri ‘ale’-icmâl” (Bâkî, Kaside, 20/28)

“Felekler sayfalar, sidre fidanı kalem olsa, keremi toplu olarak yazılan defterde yazılmaz.”

1.6. Nahl

Hurma ağacı demek olan nahl, eskiden bal mumu ve gümüşten yapılarak gelinin önüne bırakılan meyve, çiçek ve kıymetli taşlarla süslenen ağaç için de kullanılmıştır. Halk arasında benzetme suretiyle meyvesi, çiçeği bol olan ağaç ve fidan için söylenmiştir. Edebiyatta da meyvesi ve çiçeği çok ağaç anlamında kullanılan nahli şairler hurma ağacı dışında fidan için de kullanmışlardır. Nahiller mecazen sevgilinin boyu için kullanıp daha çok serviye benzetilmiştir (Onay, 2016, s. 309; Pala, 2015, s. 347). Bu ağacın sevgilinin boyu ve gümüşten yapılma hususuna Bâkî aşağıdaki iki beyitte değinmiştir. Diğer beyitler daha ziyade süs ağacı anlamında kullanılmıştır.

“*Aceb ey serv-i ser-kes sen ne nahl-i ‘âlem-ârâsın*
Ki kaddün dikmesidür gökde Tûbâ yirde ‘ar ‘ar hem” (Bâkî, Gazel, 343/4)

“Ey inatçı servi acaba sen alemleri süsleyen ince ve uzun fidan (sevgili) mısın? Çünkü gökte tuba üstelik yerde ar’ar senin boyunun dikmesidir.”

“*Gümişden pâlehang ol nahl-i bâlânuñ miyânında*
Görinür mâh-ı tâbândur nihâl-i serv yanında” (Bâkî, Gazel, 448/1)

“O yüce boylu fidanın belinde (ortasında) gümüşten halka görünür. Servi fidanının yanında parlayan aydır.”

Gökyüzünün yıldız ve ayla parlak görünmesi ağaç motifiyle ilişkilendirilmiştir. Şair, bu parlaklığı ağaçların süsü olarak tahayyül eder. Ayrıca, aşağıdaki beyitte, bir inanışın izlerine rastlamak mümkündür. Bazı kavimlerde dünyanın eksenini bir ağaç olarak düşünülmüş. Çin, Hint ve Kuzey Amerika Kızılderilileri’nde bu inanç görülmektedir. Buna göre kainat büyük bir ağaç şeklindedir. Upanişadlar da kainatı; kökleri gökyüzünde, dalları ise yeryüzünde olan ters dönmüş bir ağaç şeklinde tasavvur etmişlerdir (Tanyu, 1988, s. 456-457).

“Şîşe-i çarhda gör bunca murassa nahli
Nice ârâste kılmış yine sun ’ı Cebbâr” (Bâkî, Kaside, 18/17)

“Allah’ın gökyüzünde bunca mücevherlerle süslenmiş ağacı yine nasıl süslü kıldığını gör.”

Aşağıdaki beyitte Bâkî, ilkbaharın gelişiyle birlikte fidanların boy gösterip yeşillenmesini yukarıdaki beyitte gökyüzüyle ilişkilendirip süslü göstermesi gibi burada da bahçıvanın şekil vermesiyle süslü göstermiştir. İlkbahar gelir, bahçıvan fidanlara şekli vererek renk katar ve her yer eğlence yerine döner.

“Nebet-i sûr u sürûr oldı tonandı her nihâl
Nahl-bend-i nev-bahâr eşkâl u elvân eyledi” (Bâkî, Kaside, 7/7)

“Her fidan süslendi, sevinç ve eğlence nöbeti oldu. İlkbaharın ağaç budayıcısı şekil verdi ve renklendirdi.”

Ağaçlara bakım için ilaç gereklidir. Her işin uzmanı, hekimi olduğu gibi bu işin de bir hekimi vardır. Kuruyan ağaçlar için de ilaç ve hekim gereklidir. Aşağıdaki beyitte, ağaçların kuruması kuru mizaçla ilişkilendirilmiş. Kuru tabiat akıllara ahlât- erbaa denilen insan bedeninde var olup mizacını etkileyen dört unsuru getirmektedir. Buna göre insan bedeninde kan, safran, balsam ve sevda vardır. Bunların az veya çok olması doğrudan mizacı şekillendirmektedir. Bunlardan sevda; aşk ve hırsı temsil etmektedir (Pala, 2012, s. 13; Onay, 2016, s. 46). Kuru tabiatlı ağaç da hasta olarak görülmektedir. Onun kuru olması kötü olduğu anlamında düşünülürse Kur’an-ı Kerim’de geçen kötü sözün kötü ağaca benzetilmesine (İbrahim, 14/24-26) gönderme olarak da düşünülebilir.

“Zehî feyz kim bî-tabîb ü ilâc
Ola ratb her nahl-i yâbis-mizâc” (Ş. Yahya, Kaside, 4/32)

“Her kuru tabiatlı ağaç ilaçsız ve hekimsiz tazelenmesi ne güzel bir berekettir.”

1.7. Servi

Klasik Türk şiirinde en çok bahsi geçen ağaç, servi ağacıdır. Sevgilinin boyu için hem benzetilen hem de benzeyen olarak kullanılan servi ağacı bazen boy kelimesine ihtiyaç duyulmadan yer almıştır. Su kenarında yetişen bu ağaç; ırmak, çemen ve bezm gibi unsurlara birlikte kullanılmıştır. Yaz-kış yeşil kalan bu ağacı sonbahar etkilemez. Meyvesiz olan bu ağaç mezarlıkta daha çok bulunur. Bunun nedeni de rüzgârda salınırken “Hû” (Allah!) diye ses çıkarmasıdır. Allah’ı zikretmesi olarak düşünülen bu hâl mezarlıkta ölümler için günahlarının bağışlanmasına sebeptir (Pala, 2015, s. 400-401; Sefercioğlu, 2001, s. 434). Üç çeşidi bulunan servi ağacı (Onay, 2016, s. 173) deyişler bölümünde alt başlıklarda incelendiği için ayrıca burada mevzu bahsetmeye gerek duyulmadı.

Her alelade gonca ya da servi sevgiliye benzeyemez, ona özenemez. Böyle bir işe kalkışan edepsizlik etmiş olur. Fakat bu edepsizliğe de sevgilinin sakin hâli sebep olmuştur. Burada klasik Türk şiirinde çok nadir görülen bir durum söz konusudur. Normalde sevgilinin dokunulmazlık hakkı varmış gibi, bir eleştiriye dahi maruz kalmaz. Ama aşağıda beyitte sevgili suçlanır. Her gonca ve servinin sevgiliye benzetilmesi hoş karşılanmaz ve buna sebep de sevgilinin sessiz kalıp tepki vermemesine yorulur. Diğer beyitlerde de yine sevgiliye benzemek isteyen ağaçlardan bahsedilir. Servi sevgiliye benzetmek için çeşitli uğraşlar verir.

“Gonceyi servi sana teşbîh ider her bî-edeb
Hep sükûnunla sükûnundur ana cânâ sebeb” (Ş. Yahya, Gazel, 16/1)

“Ey sevgili! Edepsiz kişi, her goncayla serviyi sana benzetir. Hareketsiz kalıp sessiz olman hep buna neden olmuştur.”

Servi ağaçları su kenarlarında yetişir. Şair bu bilgiye söz sanatlarıyla beyitlerinde yer verir. Zaten bir akarsuyun kıyısında yetişen servi fidanı sevgiliye benzetilince naz ve hoş, güzelliklerle dolu nimetlerle beslenmiş olur. Servi fidanı sevgiliye benzeyecekse naz ve nimetlerle beslenir.

“Devrân nihâl-i servi saña beñzedem diyü
Besler kenâr-ı cûyda nâz u na’îm ile” (Bâkî, Gazel, 403/5)”

“Felek, servi fidanını sana benzeteyim diye akarsuyun kıyısında naz ve nimet ile besler.”

Sevgiliye benzemeye çalışan ağaçlar onun gibi olamazlar. Ona özenip yürümeye kalkışsalar kırılırlar. Şair, çam fıstığı ağacını yürüyen bir insana benzetir. Bu kişinin yürüyünce kırılan ayağı gibi çam fıstığının kesilmesi de ayağı kırılan biri gibi görünür. Sadece servi ağacı değil bostandaki diğer ağaçlar da sevgiliye özenirmiş. Sevgili gibi yürümek isterlermiş.

“Şimşâd-ı hoş-hurâmına ol servüñ öykünüp
Reftâre gelse pây-ı sanavber şikest olur” (Bâkî, Gazel, 98/6)

“Servi ağacı, o salınarak yürüyen (şimşir ağacı gibi boyu olan) sevgiliye özenip yürüse çam fıstığı ağacının ayağı kırılır.”

“Öykünürmüş serv-i hōş-reftâre nahl-i büstân
Kâşkî alsa yürüyi virse ey serv-i revân” (Bâkî, Matlalar, 17)

“Ey sevgili (giden servi)! Bostan ağacı, salınarak yürüyen serviye (sevgiliye) benzemek istermiş (özenirmiş), keşke alsa yürüse.”

Osmanlılar Macar ve Avusturya beylerine ban derlermiş. Aşağıdaki beyitte servi dalına benzetilen ‘serv-i ser-efrâz-ı nîzen’ bir hâkimiyet sembolü olarak kullanılmıştır. Düşman beyleri padişahın kudretini görünce dik kafalıklık etmeyi, baş kaldırmayı bırakmışlardır; adını bile ağızlarına almamışlardır. Burada kullanılan ban kelimesinin bir diğer anlamı da sorkun ağacıdır. Bâkî servden dolayı ban kelimesinin uzak anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır (Şentürk, 2013, s. 416).

“Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeñi
Ser-keşlik adın anmadı bir dahı bânları” (Bâkî, Musammatlar , VI/2)

“Mızrağının bağ kaldıran (seçkin) servi fidanını gördü. Beyler bir daha dik kafalıklık lafını anmadılar.”

1.8. Sanavber

Çam fıstığı ağacı olan sanavber, servi ve şimşir cinsinden bir ağaçtır. Diğer ağaçlarda olduğu gibi sevgilinin boyu için kullanılır. (Pala, 2015, s. 390;) Üveyik kuşlarının toplandığı yer olduğu için âşîğın gönlü bu kuşlara benzetilir (Sefercioğlu, 2001, s. 435). Sanavber, genellikle sevgilinin boy teşbihinde kullanılmıştır. Bâkî ve Şeyhülislam Yahya tarafından servi ağacı kadar yoğun kullanılmasa da Bâkî redif olarak yer vermiştir bir gazelinde. Yine Bâkî'nin sanavber redifli gazeli dışında sanavberden bahsettiği başkaca beyitleri de mevcuttur. Neticede her iki şair de bu ağacı klasik Türk şiirinde sevgilinin boy benzetmesi çerçevesinde kullanmışlardır.

*"Şimşâd-ı hoş-lurâmuna ol servüñ öykünüp
Reftâre gelse pây-ı sanavber şikest olur"* (Bâkî, Gazel, 98/6)

"O servi; salınarak yürüyen hoş şimşir ağacına özenip yürüse sanavberin ayağı kırılır."

*"Dîvâne-sıfat böyle niçün taglara düşdi
Olmadı ise kaddüñe üftâde sanavber"* (Bâkî, Gazel, 158/2)

"Sanavber boyuna düşkün olmadıysa, niçin böyle divane gibi dağlara düştü."

*"Benzetdi serv-kaddüni nahl-i sanevber
Bağlandı târ-ı zülfüne kalb-i sanevberî"* (Ş. Yahya, Gazel, 412/3)

"Servi boyunu sanavber ağacına benzetti. Sanavber gibi kalbi saç teline bağlandı."

Ucu altın yıldızlı top ile süslenmiş mızrak olan tuğ, padişahı temsil eder. Seferde en önde taşınır ve çadırın önünde kurulur. Padişah dışında birkaç devlet görevlilerinde de bulunur (Pala, 2015, s. 460). Bâkî, bu durumdan sanavber ağacı üzerinden benzetme yaparak bahseder. Sanavber bir padişah gibi çiçeklerin ordusuna tuğunu diker ve ağaçlar da bahçede çadırlar kurar.

*"Dikdi leşkergeh-i ezhâra sanavber tûğın
Haymeler kurdı yine sahn-ı çemende eşcâr"* (Bâkî, Kaside, 18/7)

"Sanavber, çiçeklerin ordugahına tuğunu dikti. Ağaçlar, çimenin meydanında yine çadırlar kurdu."

1.3. Erguvan Ağacı

Beyitlerde 'ergavân' şeklinde kullanımı görülen erguvan kırmızı renkte olup daha çok şarap, dudak, kan, ateş ve ten ile birlikte anılmıştır (Pala, 2015, s. 140; Sefercioğlu, 2001, s. 443; Demirel, 2007, s. 5; Kurnaz, 1996, s. 541). Aşağıdaki beyitte bulut, padişahın ölümüne üzülop damla damla kanlı gözyaşı dökken bir insan gibi düşünülmüştür

*"Döksün sehâb kaddin añup katre katre kan
İtsün nihâl-i nârveni nahl-i ergavân"* (Bâkî, Musammat, 3/1)

"Bulut, boyunu anıp katre katre kan döksün; karaağaç fidanını erguvan dalı (gibi) etsin."

Klasik Tür şairleri, kanlı gözyaşı dökme bahsini âşîğın sevgili için göstermiş olduğu cefaların delili olarak (Bilen, 2021, s.139) görmüşlerdir. Sevgilinin ayrılığında âşîğın kanlı gözyaşları hemen hazırdır. Onun bu kanlı gözyaşları yine kan rengine benzeyen erguvan fidanı gibidir. Erguvan dalı da girdiği bağda, tıpkı sevgilinin ayrılık acısı çekmesi gibi üzgün bir hâl içindedir. Âşîğın gözyaşından su yerine kan gelir ve şair bu durumu "Bir organda aşırı kan birikmek" anlamına gelen (Akalin, Toparlı ve Tezcan,

2009) kan yürümek deyimini ile birlikte erguvan, kan ve âşığın kanlı gözyaşları uyumuyla yorumlamıştır.

“Erguvân şekline döndür tenüm ey dîde benüm
Nahl-i mihnetdür ana su yerine kan yürüsün” (Ş. Yahya, Gazel, 292/2)

“Ey gözüm, tenimi erguvan şekline döndür. Su yerine kan yürüsün ona, minnet fidanıdır.”

“Firâkında o servün eşk-i hûnînüm revân oldu
Ne bâğa k`irdi her nahli nihâl-i erguvân oldu” (Ş. Yahya, Gazel, 443/1)

“O servinin ayrılığında kanlı gözyaşım aktı. Hangi bağa girdiyse (nasıl bağa girdi ki) her dalı, erguvan fidanı oldu.”

2. Ağaçların Özellikleri

2.1. Uzunluğu

Ağaçların uzunluğu klasik Türk şiirinde sevgilinin boyuna benzetilmiştir. Sevgilinin boyu mevzu bahis olduğunda en çok yapılan teşbih servi ağacı olmuştur. Servi ve bazı ağaçlar uzun, ince olduğu için sevgilinin boyuna benzetilmiştir. Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi de bu teşbihi bolca kullanmışlardır. Sevgili ulaşılmaz olduğu için boyuna yetişmek mümkün değildir. Sevgili, âşığın feryadını duymadığın gibi başkalarına meyleder. Onun boyunu gül bahçesinde herkes parmakla gösterir.

“Gonce-i la`lün gül-i rûyun görenler neylesün
Ey boyı servüm varup bir dahı gülşenden yana” (Ş. Yahya, 14/2)

“Ey boyu servi ağacı gibi olan sevgilim! Gül bahçesine gelip de la`l gibi gonca dudağını, güle benzeyen yüzünü görenler ne yapsın.”

“Nihâl-i bânu kadd-i yâre benzetmişdüm incinmiş
Anı nice yetiştirmişler ol şâh-ı cihânâne” (Ş. Yahya, Gazel, 355/2)

“Ban fidanını sevgilinin boyuna benzetmiştim, incinmiş (zarar görmüş). O cihanı koruyanın dalını nasıl yetiştirmişler.”

“Cefâ-yı rûzgârı gör ki yâr aqyâra meyl itdi
Dirîg ol serv-i bâlâyâ hevâdâr olduğum kaldı” (Ş. Yahya, Gazel 436/4)

“Zamanın cefasını gör çünkü sevgili başkasına meyletti. Eyvah, o servi boyluya âşık olduğumla kaldım.”

“Gösterür gülşen içre kâmetüñi
Barmag ile biri birine nihâl” (Bâkî, Gazel, 314/2)

“Fidan; boyunu, gül bahçesinde birbirine parmakla gösterir (işaret eder).”

“Ayağın öpmeden el çekmez ol virür başın
Koyupdur ey boyı şimşâd o yolda ser zülfün” (Bâkî, Gazel, 250/4)

“Ey boyu şimşir ağacı olan sevgili! Saçların o yola baş koymuştur, ayağını öpmeden başını verir (ama) el çekmez.”

“Feryâduma ol kâmeti şimşâd yitişmez
Benzer ki anun gûşına feryâd yitişmez” (Bâkî, Gazel, 201/1)

“Feryadıma o şimşir boylu (sevgili) yetişmez; öyle anlaşılıyor ki onun kulağına feryat yetişmez.”

Şeyhülislam Yahya Efendi yazmış olduğu naatte Hz. Peygamberin İsra gecesinde gökyüzüne yükselmesinden bahseder. Burada sevgili Hz. Muhammed'dir ve gökyüzünün parlaklığı onun servi boyundandır. İsra gecesinde yüce alemin parlak görünmesinin sebebi serviye benzeyen boyudur.

*“Şeb-i İsrâ'da oldı sero-kaddün
Revnak-efzâ-yı `âlem-i bâlâ”* (Ş. Yahya, Na't, 4)

“İsra gecesinde yüce aleminin parlaklığını (güzelliğini) artıran servi boyun oldu.”

2.2. Yaprakları

İnsanın içini açan, genellikle sevinç ve eğlence ortamıyla özdeşleşen ilkbahar; yerini kapalı havanın hâkim olduğu, bu atmosferden dolayı bir hüznün ve karamsarlık veren sonbahar alır. Sonbahar mevsiminde ağaçların sararan renginden dolayı tabiatı sarı bir renk kaplar. Onun bu hüznün veren havası ve sarı rengi beyitlerde hayatı boyunca dert ve elemden yakasını kurtaramayan âşığın hâllerini tasvir için kullanılmıştır. Âşık da tıpkı sonbahar gibi dert dolu, yüzü sonbahar mevsimi gibi sapsarıdır. Şeyhülislam Yahya Efendi, aşağıdaki beyitte güz yaprağının sarılığını âşığın sarı yüzüne benzetmiştir. Mademki âşığın yüzü gibi sarı o zaman bahçede aynı âşık gibi dert dolusun, der. Bâkî ise sonbaharda yaprakların dökülme nedenini servi gibi olan sevgilinin bahçeye buyur etmesi için ayakları önüne saçılıp dökülmesine yorar. Eskiden kıymetli ve sevilen biri geldiğinde yoluna güller saçılmış, günümüzde kırmızı halı serilmesi gibi. Bu beyit o eski âdeti hatıra getirmektedir. Burada da sevilen kişinin yoluna yapraklar dökülmüş. Her iki şair de tabiatta zaten var olan bir şeyi, hüsn-i tahlil sanatıyla sevgili ve âşıkla ilişkilendirmişlerdir.

*“Rûy-ı `âşık gibi ey berg-i hazân kim zerdin
Var ise ol nahl-i bâg-ı hüsn için pür-derdsin”* (Ş. Yahya, Gazel, 290/1)

“Ey güz yaprağı, âşığın yüzü gibi sararmışsın. Güzellik bahçesinin ağacı için dert dolusun.”

*“Bâga sen sero-i revânı bir kadem bassun diyü
Hayli dökildi saçıldı yoluña berg-i hazân”* (Bâkî, Gazel, 373/2)

“Servi gibi salına salına yürüyen sevgili, bahçeye bir ayak bassın diye, yoluna epey güz yaprağı saçılıp döküldü.”

Ağaçların yaprak dökmesi soyulması gibi düşünülmüştür. Ağaçların yaprak dökmesi, soyulması sonbahar mevsiminde olur. Bilindiği üzere sonbahardan sonra kış mevsimi gelir. Şair bu iki mevsimde olan değişiklikten insana ait özelliklerden bahsederek söz eder. Ağaç mertçe yapraklarını dökerek soyulur ve saklanmaz meydana gelir. Kış mevsimi gelince de kimseye aman vermez. Savaş meydanında insanların üstlerin çıkarıp daha rahat savaştıkları gibi ağaç da fazlalık olan yapraklarını dökmüştür. Kışın zorluğundan dolayı bastı kelimesiyle ifade edilmiştir. Böylece o savaş atmosferi devam ettirilmiş. Yardım etmek, himaye etmek, teslim almak anlamına gelen aman vermek (Taneri, 1995, s. 161) tabiri de hakeza savaş ortamını hatırlatmaktadır. Padişahların aman vermesi gibi ağaç da aman verme yetkisine sahiptir beyitte. Şeyhülislam Yahya Efendi de Bâkî'yle aynı tasvirde kullanmıştır ağacın bu hâllerini. Birinde yaprak döküp soyulan ağaç aman verirken diğer şaire göre aman vermez.

*“Gerçi merdâne soyındı girdi meydâne dıraht
Geldi kış basdı velîkin virmedi asla emân”* (Bâkî, Kaside, 22/10)

“Ağaç; gerçi mertçe soyundu meydana girdi, kış gelip bastı fakat asla aman vermedi.”

“Nice demdi soylurdı eşcâr
Şimdilik emn ü emân oldı yine” (Ş. Yahya, Gazel, 378/4)

“Ağaçlar ne zamandır soyulurdu, şimdilik yine güven ve emniyetli oldu.”

2.3. Gölgesi

Gölge; klasik Türk şiirinde gerçek anlamını yanı sıra himaye etme, koruma anlamlarında da kullanılmıştır. Aşağıdaki iki beyitte gerçek anlamda kullanılmıştır. Beyitlerde sevgili, boyuyla ağaca benzetilince hâliyle bu ağacın her şeyi kıymetli olur. Dalı, yaprakları, gölgesi vs. âşık için hep paha biçilmezdir. Âşık eğer servi boyunun özlemiyle ölürse ağacın gölgesinin düşeceği yere gömülmek ister. O ağacın gölgesi bile âşık için çok kıymetlidir.

“Ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol servüñ beni
Bir yire defn eyleñüz kim sâye-i ‘ar ‘ar düşer” (Bâkî, Gazel, 119/2)

“Eğer o servi boylunun hasretiyle ölürsem, dağ servisinin (sevgilinin ince ve uzun boyunun) gölgesinin düşeceği bir yere defnedin.”

Kuşlar ağaçların içinde veya en üst yerinde yuva yaparlar. İnsanlar da kuş avlamak için ağaçların sık olduğu yerleri seçerler. Kuş avlama olayından söz eden aşağıdaki beyitte insanların kuş avlamasına ağaçlar âdeta yardım eder. Bahçenin meydanında bir eğlence cümbüşü olurken ağaçlar yapraklarının gölgesiyle tuzak kurma peşindedir.

“Sâye-i evrâkdan eşcâr kursa dâmlar
Olsa sahn-ı bâğda ayş u safâ mürği şikâr” (Ş. Yahya, Gazel, 130/3)

“Ağaçlar, yaprakların gölgesinden tuzaklar kursa; bahçenin ortasında kuş avlama, zevk ve safa olsa.”

Gölgenin koruma özelliği aşağıdaki beyitlerde geçmektedir. Sevgilinin gölgesi, himayeliği o kadar geniş bir alana yayılmıştır en yüksek ve en aşağı yeri; yani her yeri kaplamıştır. Diğer beyitte şair, cennette olduğuna inanılan Sidre ve Tuba ağacından bahsederek gölgeyi koruyucu sembolünü ‘adalet gölgesi’ tabiriyle ifade eder.

“O serv-i ser-firâz-ı gülsitân-ı dîn ü devolet kim
Mübârek sâyesi a lâya vü ednâya düşmüşdür” (Ş. Yahya, Gazel, 124/7)

“O din ve devlet gül bahçesinin seçkin servisi, çünkü mübarek gölgesi en yüksek ve en aşağıya düşmüştür.”

“Sidre vü Tûbâya bağlandı tınâb-ı Kibriyâ
Çarhdan a lâ kuruldı sâye-bân-ı ma ‘delet” (Bâkî, T.Bend, III/5)

“Allah’ın ipi Sidre ve Tuba ağacına bağlandı, adelet gölgeyi (himayelik, otağ) kainattan daha yüce (yere) kuruldu.”

Ağaç gölgeleri aynı zamanda sevgilinin saçıyla ilişkilendirilmiştir. Gölgenin düştüğü yer koyu (siyah) olduğu için sevgilinin siyah saçına benzetilir. Güzel kokulu saç, ağacın yere düşen gölgesine benzetilmiştir.

“Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre
Mu ‘anber zülfi gûyâ sâye-i serv ü sanaoberdür” (Bâkî, Gazel, 50/3)

“Amber kokan saçı; uzun boydan düşmüş, yolunun toprağı üzerine döşenmiş sanki fıstık çamu ve servi ağacının gölgesidir.”

Aşağıdaki beyitte Şeyhülislam Yahya Efendi, gölgenin hem koruma hem de gerçek anlamını kullanmıştır. Çınar ve servi ağacının gölgeliğine sığınmaya gerek yok. Doğru, düzgün, fidan gibi boyu olan sevgilinin gölge etmesi, himaye etmesi yeter.

“Olmazız minneti altında çenâr u servün
O sehî kadd ki sala üstümüze sâye yeter” (Ş. Yahya, Gazel, 123/2)

“Çınar ve servi ağacının minneti altında olmayız. Çünkü; o fidan gibi boyu olan (sevgili) üstümüze gölge salsın yeter.”

2. 4. Meyvesi

Ağaçların en önemli özelliği meyve vermesidir. Meyve veren ağaç makbuldür. Bu önemden dolayı beyitlerde meyve, padişah hükmünde olan sevgilinin bir lütfu gibi görülmektedir. Bilindiği üzere beyitlerde sevgilinin yerine padişah ismi de geçer. Tanpınar, bu durumu saray istiaresiyle açıklar (Tanpınar, 2012, s. 27). Aşağıdaki beyitte şair Osmanlıyı verimli bir ağaca benzetip onunla ilgili güzellikleri, ümitleri meyveye benzetmiştir. Bâkî de fidanı elinde kalem olan birisine benzetirken, bu kişinin padişah övgüsünü meyveye benzetmiştir.

“Yetişdi meyve-i ümmîd açıldı gonce-i hâtr
Berümend oldı nahl-i ser-bülendi Al-i Osmân’un” (Ş. Yahya, Kaside, 4/4)

“Hatır goncası açıldı, ümit meyvesi yetişti. Osmanlı hanedanının yüce ağacı verimli oldu, isteğine kavuştu.”

“Destinde hâme fazl u belâgat nihâlidür
Medh ü senâ-yı şâh-ı cihân aña berg ü bâr” (Bâkî, Kaside, 9/22)

“Elinde kalem kerem ve belagat fidanıdır. Cihan padişahlığının övgüsü ona yaprak ve meyvedir (sermayedir).”

Âşığın azılı düşmanı, beyitlerde genellikle “ağyar” şeklinde geçen sevgilinin yakın görüp iltifat ettiği yabancılardır. Âşık için ağyar bütün kötü özelliklere sahiptir. Rakip olarak görülen ağyar olumsuz özelliklerle bilinen pek çok şeyle sembolize edilmiştir, aşağıdaki beyitte olduğu gibi. Zarar ve olumsuzluğuyla bilinen diken, ağyara benzetilmiştir. Burada meyve sevgilinin lütfu diken ise ağyarın ta kendisidir. İkisi karşılaştırınca sevgiliye yönelmek, ona yalvarmak en mantıklısı olur.

“Ne minnet eylerüz aqyâre yâre yalvaralım
Nihâldür virecek bârı hârdan ne biter” (Ş. Yahya, Gazel, 51/3)

“Başkalarına ne diye minnet ederiz, sevgiliye yalvaralım. Meyveyi verecek olan fidandır, dikenden ne çıkar.”

Meyve veren ağaç doğal olarak aşağıya doğru biraz sarkar. Şair bu duruma âşık ve padişah konumundaki sevgiliyle ilişkilendirerek işaret eder. Nasıl ki meyveli ağaç aşağıya, toprağa doğru yöneliyorsa sevgili de âşığa aynı şekilde dönerek iltifat eder. Burada toprak da âşık için kullanılmıştır. Zaten âşık sevgili karşısında kendisini daima en alt konumda görür. En alt konum da toprak olduğu için bu benzetme yadırganmaz. Sevgilin şive ve naz içinde olması da hoş karşılanır. Hatta onun bu hâlleri onun meyvesi olarak tahayyül edilir.

“İltifât eyler sana ey dil o şâh-ı nîk-baht
Meyl ider elbette hâke mîvedâr olsa dıraht” (Ş. Yahya, Gazel, 29/1)

“Ey gönül! O talihli, mutlu dal sana iltifat eder. Ağaç meyveli olsa elbette toprağa meyleder.”

“Nihâl-i cefâ şahûdur kadd-i yâr
Anun mîvesi şîve vü nâz olur” (Bâkî, Gazel, 112/4)

“Sevgilinin boyu cefa fidanının dalıdır. Onun mevyesi şive ve naz olur.”

3. Ağaçla Birlikte Zikredilen Diğer Unsurlar

3.1. Su/Nehir

Canlılar yaşamları için suya muhtaçtırlar. Ağaçlar da canlı sınıfına dâhil olduğu için insanlar genellikle fidanı sulak yerlere dikmişlerdir. Ağaçların akarsu, nehir ve gölün olduğu sulak bir yerde bulunması verimli olmasını sağlar. Bu bilgi klasik Türk şairlerinde de var. Şairler ağaç-su ilişkisi üzerinde durmuş. Su ilişkisinin sulak yerlerde yetişen servi için özellikle kullanımı da servi ağacının sulu yerlerde yetiştiğine göndermedir. Suyun ağaçlara ulaşması ağaçların kökleri vasıtasıyla olduğu için su, ağacın ayağında dolanan bir âşık gibi tahayyül edilir. Âşık, suyun ağacın etrafında dolaştığı gibi sevgilinin etrafında dolaşıp ayağına yüz sürmek istemektedir. Beyitlerde “ayağına yüz sürmek” ibaresi dikkat çekmektedir. “Eşiğine yüz sürmek” deyimiyile aynı anlama gelen bu ifadeye şairler klasik Türk şiirindeki âşık tipi için yer vermişlerdir.

“Meğer ayağına yüz sürmek umar bir servün
Tolanur gülşenün etrâfını turmaz enhâr” (Ş. Yahya, Gazel, 52/2)

“Nehirler; gül bahçesinin etrafını durmadan dolandır, gezer, meğer bir servinin (sevgilinin) ayağına yüz sürmek ister.”

“Şâyed ol servi kenâre getürem ey Bâkî
Varayın yüz süreyin ayağına âb gibi” (Bâkî, Gazel, 507/6)

“Ey Bâkî! Eğer o servi (sevgili) kıyıya getirsem, varayım su gibi ayağına yüz süreyim.”

“Ser-keşlik eylemezse o servün ayağına
Yüzler süriyü varâyın âb-ı revân gibi” (Bâkî, Gazel, 526/2)

“Dik kafalılık etmezse, varayım akarsu gibi o servinin (sevgili) ayağına yüz süreyim.”

“Sahn-ı çemende servi kenâr eylesem diyü
Dökilmede saçılmada etrâfa cûybâr” (Bâkî, Gazel, 180/5)

“Akarsu; çimenin meydanında servi (sevgili) kıyıya çeksem diye, etrafa dökülüp saçılmada.”

3.2. Kuşlar

Klasik Türk şairlerinin divanları dikkatli bir şekilde incelendiğinde şairlerin kelime kadrosu ve hayal dünyasında kuşlara ayrı bir önem verildiği (Ceylan, 2007, s. 24) anlaşılacaktır. Kuşlar klasik Türk şiirinin beslendiği kaynaklar arasında olan mitolojide de yer almış olup şairler tarafından çeşitli tamlamalarla kullanılmıştır (Batislam, 2002, s. 185). Bu çalışmanın sınırları aşılacağından bütüncül olarak kuşlar üzerinde durmak mümkün değildir. Sadece kuş-ağaç ilişkisi üzerinden inceleme yapılmaktadır. Beyitlerde ağaçla birlikte zikredilen kuş türleri yorumlanmaktadır.

Üveyik kuşu, klasik Türk şiirinde fâhte olarak geçmektedir. Yabani bir kuş olan üveyik kuşunun sesi ve kendisi güzeldir. Bundan dolayı avcılardan korunmak için

kavak, servi gibi sık yapraklı ağaçlara konarlar. Şairler de fâhte ve serviye genellikle birlikte yer vermişlerdir (Onay, 2016, s. 173; Pala, 2015, s. 146). Bâkî bu durumu her gece başka bir servi-sevgilinin yanında vakit geçiren bir âşık benzetmesiyle anlatmıştır. Şeyhülislam Yahya Efendi de üveyik kuşuna âşiğa-kendisine benzetip servi ağacıyla birlikte yer vermiştir.

*“Subh-dem ey fâhte bîhûde efgân eyleme
Çün girürsin her gice bir serv-i bâlâ koynına”* (Bâkî, Gazel, 430/2)

“Ey üveyik kuşu! Sabah vakti boşuna figan etme. Çünkü her gece bir boyu (yüce) servinin koynuna girersin.”

*“Bir sencileyin serv-i ser-efrâz bulunmaz
Bir bencileyin fâhte-pervâz ele girmez”* (Ş. Yahya, Gazel, 152/2)

“Senin gibi bir seçkin, başı yüksek servi bulunmaz, benim gibi bir uçan üveyik kuşu ele girmez.”

Şâh-bâz/aksungur doğan türünün en irili olanıdır ve Türkistan sultanlarının avlanma geleneği oluşturduğu kuş türüdür. Ağaçların yüksek yerlerinde bulunurlar. Ödü sürme gibi göze çekilirse şifa verileceğine inanılan bu kuşun bir parçası ağaca asılırsa diğer kuşlar korkudan o ağaca yaklaşmaz. Klasik Türk şiirinde ihtişam, kudret ve zaferi temsil eder (Ceylan, 2007, s. 85-86). Aşağıdaki beyitte bu kuş türünün özelliğinden şair bahsetmiştir. Şahbazın, sevgilinin boyuna benzetilen şimşir ağacının yüksek dalı dışında yuva yapacağı bir yeri yoktur.

*“Himmetüñ şimşâdınun şâh-ı bülendi var iken
Kanda yapsun şâh-bâz-ı tab ’-ı Bâkî âşiyân”* (Bâkî, Kaside, 22/28)

“Şimşir ağacının (sevgilinin boyu) yüce şahının (dalı) himmeti varken Bâkî mizaçlı şahbaz yuvasını nerede yapsın.”

Şiirde tûtî ve bebgâ isimleriyle yer alan papağan evcilleştirilmeye en uygun hayvanlardandır. Yiyeceğini pençesiyle ağzına götürür. Yenmesi haram olan bu hayvanın dilini yiyenlerin güzel konuşacağına, ödünü yiyenlerin ise dilinin tutulacağına inanılır. Çeşitli renkleri olan papağanın hâkim rengi kırmızı ve yeşildir. Taze ağaç yaprakları, yeşil elbiseler giymiş sevgili, âşığın mezarı üzerinde çıkan otlar yeşil papağana benzetilir (Ceylan, 2007, s. 194-197). Aşağıdaki beyitte olduğu gibi papağan ağaç yaprağına benzetilmiştir. Sevgili henüz yeşil yani küçük biriyken kanat açıp-olgunlaşıp hemen güçlü bir doğana döner.

*“Perr ü bâl açmış yeşil tûtî iken berg-i çenâr
Zerd olup ser-pençe-i şeh-bâza dönmişdür hemân”* (Bâkî Kaside, 22/6)

“Çınar yaprağı yeşil papağanken kanat açmış. Hemen sararıp güçlü doğana dönmüştür.”

Klasik Türk şiirinde çok sık yer alan bülbül, bu şiirin gözde kuşudur (Onay, 2016, s. 99; Pala, 2015, s. 77). Hakkında yazılacak çok şeyler olmasına rağmen bu çalışmanın konu sınırlaması hasebiyle ağaçla birlikte yer alan beyitlerde geçtiği kadar yorumlanma uygun bulunmuştur. Bülbül tabiatlı âşık, sevgilinin fidan gibi uzun, ince boyu ve edalı yürüyüşünü gördüğünden beri bağda servi ve şimşir ağacının yürümesine izin vermez. Şair servi ve şimşir ağacıyla sevginin boyunu kıyaslanıp sevgilinin boyunu üstün tutar ve âşığı da sevgili için yanıp tutuşan bir bülbüle benzetir.

*“Serv ü şimşâdı yürütmez ta ’n-ı bülbül bâgda
Seyr idelden cilve-i nahl-i hurâmânun senün”* (Bâkî, Gazel, 268/2)

“Bülbülün mizacı; senin fidan gibi ince, uzun (boyunun) ve nazlı yürüyüşünün cilvesini seyrettiğinden beri bağda servi ve şimşiri yürütmez (oldu).”

3. 3. Rüzgâr

Klasik Türk şiirinde bâd-ı seher, bâd-ı sabâ ve şimâl gibi tamlamalarla kullanılan rüzgâr (Pala, 2015, s. 52) âşık ile sevgili arasında haber taşır, servi ve fidan gibi ağaçların sallanmalarına, yürümelerine, eğilmelerine vesile olur (Sefercioğlu, 2001, s. 410). Tabiatın yeşermesine sebep olduğu için Hz. İsa'ya veya nefesine benzetilir (Çavuşoğlu, 1971, s. 263). Nitekim aşağıdaki beyitte Bâkî, Hz. İsa'nın nefesiyle rüzgâr arasında bağlantı kurmuştur. Aynı zamanda Hz. Musa'nın Rabbiyle bir ağacın yanında konuşmasını 'diraht-ı Kelîm' tamlamasıyla ima etmiştir.

*“Yaklaşdı ol ki bâd ola enfâs-ı ‘İsevî
Şâh-ı gül ide bahs dirah-ı Kelîm ile”* (Bâkî, Gazel, 403/2)

“İsa nefesli olan o rüzgâr, Kelim ağacından bahsetmek için gül dalına yaklaştı.”

Esen rüzgârdan ağaçlar, yapraklar sallanır. Şairler bu sallanmaları titreyen bir insana benzetmişlerdir. Rüzgâr âşığa ayrılık haberi ulaştırınca bir ağacın yaprağının titremesi gibi bedeni, gönlü üzüntüden titrer. Beyitte kullanılan hazan kelimesi de sonbahar mevsimin vermiş olduğu kapalı hava, yeşilken sararmış yapraklardan dolayı vermiş olduğu hüznü çok uyumlu bir şekilde vermiştir.

*“Haber-i hecrüñ ile tende dil ü cân ditrer
Esice bâd-ı hazân berg-i dirah-ı ditrer”* (Bâkî, Gazel, 137/1)

“Ayrılığının haberi ile bedende gönül ve can titrer. Ağacın yaprağı, esen sonbahar rüzgârından titrer.”

Rüzgârın vermiş olduğu titreme hâli aşağıda beyitlerde farklı bir şekilde görülür. Buradaki titremeler üzüntüden dolayı değil, korkudandır. Saba rüzgârı sevgilinin bağı teşrif edeceği haberini arz edince ağaçlara bir titreme gelir, hançerleri düşer. Düşman beylerine de öfke rüzgârı dokunca söğüt ağacının titremesi gibi korkudan bir titreme kaplar. Şairin kullanmış olduğu bân kelimesi hem düşman beyleri hem de sorkun ağacı anlamına gelir. İncelenen beyitlerde nadir de olsa karşılaşılan bu kelimeyi şairlerin bilinçli olarak kullandıkları söylenebilir.

*“İrgürse bâğa bu yürüyüşden haber nesîm
Endâm-ı bîde lerze gelür hançeri düşer”* (Ş. Yahya, Gazel, 88/3)

“Hafif esen rüzgâr bu yürüyüşten bağı haber ulaştırırsa, söğüt ağacının boyuna titreme gelir, hançeri düşer.”

*“Arz idince şîve-i refâtârını bâd-ı sabâ
Lerze düşdi serv-i bâguñ cümle-i endâmına”* (Bâkî, Gazel, 480/2)

“Saba rüzgârı şiveli yürüyüşünü arz edince, bağı servisinin bütün boyuna titreme geldi.”

*“Bir dem mi var ki olmaz mânend-i bîd lerzân
Bir kerre bâd-ı huşmı tokunmağile bâna”* (Ş. Yahya, Gazel, 317/7)

“Söğüt ağacı gibi titreme olmadığı bir zaman var mı ki, beye (sorkun ağacına) öfkenin rüzgârını bir kere dokunmayagör.”

Rüzgâr âşık için umut dolu günleri çağrıştırmaya devam eder. Ancak bir yardım eliyle kavuşmaların olacağı mümkün olmuştur. Esen o hoş rüzgâr karşısında sallanan ağaçlar eğilen âşığın isteğini kabul eden bir sevgili benzetmesiyle yer alır. Diğer beyitte

ise bu sallanmalar sevgiliden alanın haber karşısında bütün ağaçların-âşıkların baş eğmesi benzetmesi üzerinden yorumlanmıştır.

“Dilâ bâr-ı visâle dest-i himmetle irilmez mi
Nesîm-i lutfesmez mi o nahl-i nâz eğilmez mi” (Ş. Yahya, Gazel, 408/1)

“Ey gönül, kavuşmanın meyvesine himmet eliyle varılmaz mı? O fidan gibi ince nazlı (sevgili) eğilmez mi, lütfunun hoş rüzgârı esmez mi?”

“Nahl-i kaddüinden haber aldıkça cânâ bâddan
Ser-fürû itmez mi vardur seroden şimşâddan” (Ş. Yahya, Gazel, 293/1)

“Ey sevgili; fidan gibi ince, uzun boyunun haberini rüzgârdan aldıkça serviden şimşire (kadar var olanlar) baş eğmez mi?”

4. Ağaçla İlgili Deyişler

4.1. Serv-i azad

Bağımsız hareket eden, hür, serbest anlamına gelen azat kelimesi serv-i azad tabirinde uzun ve düz bir servi çeşidi için kullanılır. Her zaman yeşil ve dalları yukarı doğru olduğu için serbest hareket eden, kimseye bağlanmayan, başına buyruk hareket etmeyi ifade eder (Sefercioğlu, 2001, s. 216). Dalları düzgün ve birbirine yapışık baştan sona ölçülü servi anlamına gelen bu tabir servinin azat (hür, serbestlik) diye nitelendirilmesi dallarının başka dallarla bitişmemesindedir (Zülfe, 2011, s. 179; Onay, 2016, s. 173). Aşağıdaki iki beyitte de servi, sevgilinin boyuna benzetilmiştir. Onun uzun ve düz boyuna âşık kulluk edebilir ancak. Kul ve azat (hürlük) kelimeleri arasında tenasüp olup bu kelimeler bilinçli bir şekilde seçilmiştir.

“Bi llâh ey nahl-i ter ol şîve-i reftâr nedür
Serv-i âzâduña kul eyledün `a şimşâdı” (Bâkî, Gazel 520/2)

“Ey taze fidan gibi uzun, ince boylu güzel! O nazlı yürüyüşün nedir? Billah, şimşir ağacını düzgün ve ölçülü serviye kul yaptın.”

“Kâmetüñ kullugına düşmeyicek
Olmadı serv-i hurâmân âzâd” (Bâkî, Gazel, 37/5)

“Boyun kulluğuna düşmeden salınarak yürüyen servi azat (hür) olmaz.”

4.2. Serv-i sehî:

Genellikle boya benzetilen serv-i sehî (Onay, 2016, s. 173) düzgün büyümüş ve iki dalı olan servi (Devellioğlu, 2012, s. 1102) için kullanılır. Sevgilinin boyunun serviye ilişkilendirilmesi yüksek olmasından dolayıdır. Bu durum sevgiliye verilen değeri gösterir. Bundan dolayı sevgili serv-i sehi gibi tamlamalarla anılır (Sefercioğlu, 2001, s. 215). Sevgili o kadar değerlidir ki tuba ağacı bile yanında kısa kalır. Beyitlerde tuba ve servi ağacının kıyaslanması dikkat çekicidir. Şairler tuba ağacını da servide olduğu gibi sevgilinin boyuna benzetirler. Burada bir kıyasla sevgilinin boyu servi ağacına benzetilir ve tuba ağacı küçük görülür. Tuba ağacı gölgeye alınmaya (himaye edilmeye) gerek görülmez çünkü onun gölge oluşturacak boyu kısa değildir. Zaten hiçbir şey sevgiliye denk olmadığı için ona benzetilen ağaçla diğer ağaçlar da bir görülemez. Sevgiliye denk görülmeyen tuba ağacı ona baş eğer. Sevgili yine de âşıkla değil rakiple çemen seyrine gider.

“Kaddüñ nihâli hem-ser-i serv-i sehî degül
Tûbâyı alma sâyeñe ol kûtehi degül” (Bâkî, Gazel, 288/1)

“Düzgün, fidan gibi boyun düzgün serviye denk değil. Tubayı gölgene alma (çünkü) o kısa (boysuz) değil.”

“Kâmeti vasfını ‘arz eylediler Tûbâyâ
Ser-fürû eyledi ol servo-i sehî-bâlâyâ” (Bâkî, Gazel, 467/1)

“Boyunun özelliğini tuba ağacına arz ettiler. O düzgün, yüce serviye baş eğdiler.”

“Yanuna alup rakîbi eylediün seyr-i çemen
Yanuna kalursa ey servo-i sehî seyr eyle sen” (Ş. Yahya, Müfredat, 45)

“Ey düzgün servi, rakibi yanına alıp çemeni seyrettin; yanına kalırsa sen seyretmeye devam et.”

4.3. Serv-i naz

Dalları yana sarkan, yeni yetişen servidir serv-i naz (Devellioğlu, 2012, s. 1102; Onay, 2016, s. 173). Yukarıda geçen tabirlerde olduğu gibi bu tabir de sevgilinin boyu için kullanılmıştır. Servi ağacının sarkan dallarındaki yapraklar ağacın köklerine doğru gelmiş gibi görülür. Şair bu durumu sevgilinin ayağını öpme arzusuyla dolu bir âşık benzetmesiyle anlatır. Uzun boylu sevgili (serv-i naz) misk kokulu saçını (dal, yaprak) uzatır çünkü onun ayağını öpmeye hevesli âşıklar vardır.

“Boyunca servo-i nâzum zülf-i müşgînin dırâz itmiş
Meger pâ-bûsına müştâk olan diller niyâz itmiş” (Ş. Yahya, Gazel, 160/1)

“Uzun boylu servim (sevgilim), misk kokulu saçını boyunca uzatmış. Meğer ayağını öpme arzusu olan gönüller yalvarmış.”

4.4. Boyu serve hevâdâr olmak

Sevgilinin boyuyla karşılaştırıldığında kullanılan bu söz ekseriyetle servi dışındaki ağaçlar sevgilinin boyuyla kıyaslandığında kullanılmaktadır. Ağaçlar ölçülü, düzgün boyundan dolayı sevgiliye âşık olmuş biri şeklinde tasvir edilmiştir (Zülfe, 2011, s. 178). Çam ağacı boyu servi ağacına benzeyen sevgiliye âşık olmuş; bu âşığın hiç gülmeyen durumuna benzediği için şaşkınlık vericidir.

“Bâkî o boyı serve hevâdâr geçermiş
Allâh nice beñzer dil-i nâ-şâde sanavber” (Bâkî, Gazel, 158/5)

“Ey Bâkî! Çam ağacı o servi boyluya âşık geçinirmiş. Allah Allah, benim hiç gülmeyen gönlüme nasıl da benziyor.”

4.5. Eli koynunda kalmak:

Bilindiği üzere Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsuru olarak el bahsi çok az geçmektedir (Nayir Ekinci, 2023, s. 641). El ile ilgili deyimlerin hepsi çınar ağacı üzerinden benzetme yönüyle kurulmuştur. Çınar ağacının yaprakları insan eline benzetilmiştir. Çınar ağacı; kralların yaşadığı eski dönemde kalkınmanın Anadolu’da hükümdarın, yasal yaptırımların sembolü olarak görülüp Osmanlı’da kamu binalar ve cami bahçeleri gibi alanlara dikilerek bu sembolik anlamlar devam ettirilmiştir (Torlak, 2013). Pek çok uygarlıkta önemli bir yer edinen bu ağaç klasik Türk şairlerinin de dikkatini çekmiştir.

İlkbaharda bazen kış mevsiminin soğukluğu kısa bir süreliğine devam eder. Soğuk havada üşüyen eller korunmak için birtakım önlemler alır. Şair insana özgü bu durumu soğuk havada, kışın yaprak vermeyen ağaçlarda görür. İlkbahar geldiği hâlde soğuk

olmasından dolayı çınar ağacı dallanmayıp yaprak vermeyerek ellerini koynundan çıkarmamış olur. Eli koynunda kalmak deyimi “çaresiz kalmak” anlamına (Türkçe Sözlük) gelmektedir. Beyitte geçen burûdet kelimesinin kırgınlık, dargınlık anlamı da düşünülünce darılan, küsen bir insanın ellerini koynuna alıp durmasını da andırır.

“Gör âlemün burûdetini geldi nev-bahâr
Koynundan ellerini çıkarmaz dahu çenâr” (Ş. Yahya, Gazel, 50/1)

“Alemin soğukluğunu gör, ilkbahar geldi, çınar dahi ellerini koynundan çıkarmaz.”

4.6. El almak

Müridlerin, mürşitlerinden bir nevi izin belgesi hüviyetine sahip icazet alması, bununla insanlara doğru yolu göstermesi (*Türkçe Sözlük*, Tanyeri, 1999, s. 95; Gölpınarlı, 2017, s. 108) anlamına gelen el almak deyimi, daha çok tasavvufta kullanılmıştır. Bir nevi derviş olmaktır (Onay, 2016, s. 152) el almak. Bilindiği üzere klasik Türk şairlerinin beslendiği kaynaklardan biri de tasavvuftur. Beyitlerde tasavvufun pek çok izine rastlamak mümkündür. Bu beyitte şair, el almak deyimini kullanarak tasavvuf kuralından bahseder. Beyitte sonbahar mevsiminde görülen doğal görünüm mürid-mürşit ilişkisinde görülen bir duruma benzetilmiştir. Bu mevsimde dökülen yapraklardan dolayı ağaçlar; soyulmuş (her türlü maddi unsuru terk eden) inzivaya çekilen bir dervişmiş gibi tahayyül edilmiştir. Çınar ağacı bir şeyh-mürşit gibi tahayyül edildiğinden sonbahar rüzgârı ondan el alır. Çınar ağacının yaprakları şekil olarak beş parmağı açık bir insan elini andırıldığı için klasik Türk şairleri bu benzerliği şiirlerinde çeşitli söz sanatlarıyla kullanmışlardır.

“Eşcâr-ı bâğ hurka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan” (Bâkî, Gazel, 371/2)

“Bahçenin ağaçları soyutlama (soyulma) hurkasına girdiler. Sonbahar rüzgârı çimende (bahçe) çınardan el aldı.”

4.7. El vermek

El almak deyimiyle aynı anlam çerçevesinde dönen el vermek deyiminde (Tanyeri, 1999, s. 104-105; Türkçe Sözlük; Gölpınarlı, 2017, s. 108) mürşit, müridlerine el vererek icazet vermiş olur. Bu beyitlerde de elle ilgili deyimde çınar ağacı geçer. Yalnız biraz farklı bir anlatım olmuştur. Çınar ağacı hem el verir hem de elverilen olmuştur. Bahar rüzgârının mürşidi çınara el verir, çınar da akarsunun müridine el verir. Bu beyit mürid-mürşit, usta-çırak, hoca-talebe ilişkinin süregelen öğretisini gösterir âdeta. Çınar ağacı önce, mürşidinden-hocasından el alan bir mürit-talebeyken ustalaşır, aldığı icazet gereği artık o da icazet verecek pozisyona gelir ve müritlerine el verir. İkinci beyitte de el verilen bir konumdadır.

“Çenâre mürşid-i bâd-ı bahâr el virdi
Mürîd-i âb-ı revâna çenâr el virdi” (Ş. Yahya, Gazel, 450/1)

“Bahar rüzgârının mürşidi, çınara el verdi. Çınar, akarsunun müridine el verdi.”

“Çenârün âb eli gölgesiyle hoş geçinür
Safâ-yı meşrebi var rûzgâr el virdi” (Ş. Yahya, Gazel, 450/2)

“Nehir (su) eli çınarın gölgesiyle iyi geçinir; yolunun safası var, rüzgâr el verdi.”

4.8. El arkasını yere komak

Eskiden kullanılan ve bugün kullanımı pek görülmeyen el arkasını yere komak deyimini “Pes demek, aczini itiraf etmek” (Tanyeri, 1999, s. 96) anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte çınar dalı yenilen bir pehlivana benzetilmiştir. Soğuk rüzgâra karşı ağaçların dalları aciz kalmıştır. Çınar dalı da bu soğuk rüzgârı görünce ellerini yere koyup aczini göstermiş olur. Daha önce söz edildiği gibi, çınar yaprakları insan eline benzetildiğinden, bu beyitte de dökülen yaprakların yerlere saçılması yenilgiyi, acizliği itiraf eden bir insanın ellerini yere koymasına benzetilmiştir.

“Dest-bürd-i sarsarı âhir görüp şâh-ı çenâr
Didi el arkası yirde âferînler pehlevân” (Bâkî, Kaside, 22/11)

“Çınar dalı, soğuk rüzgârın üstünlüğünü gördükten sonra el arkası yerde aferin pehlivanlar, dedi.”

4.9. El uzatmak

Hakkı olmadığı hâlde kendisine ait olmayandır şeyi almaya çalışmak (Tanyeri, 1999, s. 102, Türkçe Sözlük) ve “yardım etmek” (Türkçe Sözlük) anlamına gelen el uzatmak deyimini Bâkî, çınar ağacı üzerinden el benzetmesi yoluyla kullanmıştır. Çınar dalı, sümbülün saçaklarına el uzatamıyor.

“Serverâ cânı mı var devletüñ eyyâmında
Sünbülün turrasına el uzada şâh-ı çenâr” (Bâkî, Kaside, 18/38)

“Ey efendimiz! Saltanat zamanında çınar dalının alacak canı mı var ki sümbülün saçaklarına (saç) el uzatabilsin.”

4.10. Eli Dar Olmak

Beyitlerde geçen “teng-dest” günümüzde de kullanılan; fakir, para sıkıntısı içinde olan kimseler için söylenen eli dar (darda) olmak deyimidir. Diğer deyimlerde olduğu gibi bu deyim de çınar ağacının el teşbihi üzerinden kullanılmıştır. Servi ağacı gibi uzun boylu olan sevgiliye ulaşmak herkesin haddine değildir. Çınar ağacının dalı da sevgiliye ulaşamadığı için eli dardadır, yoksundur. Âşığın sevgiliden ayrı kalması ona ulaşamaması fakir birinin çektiği yoksunluk gibidir. Ayrıca çınar ağacının meyve vermeyen bir ağaç olması eli darda, fakir olan birine benzetilmesine sebep olmuştur.

“Çeksün elin o serv-i revâna ulaşmasun
Şâh-ı çenâr gibi şu kim teng-dest ola” (Ş. Yahya, Gazel, 323/4)

“O salına salına yürüyen uzun boyluya (sevgili) ulaşmasın, elini çeksün. Çünkü şu çınarın dalı gibi eli dar olur.”

5. Ağaçla İlgili Diğer Kullanımlar

5.1. Ağaçların Salınması

Sevgiliye benzetilen ağaçların salınması beyitlerde âşık için olumsuz bir durumdur, zira sevgili ya başkalarıyla ya da âşığın olmadığı bir vakitte salınır. Sevgili gül bahçesinde diken yani ağyar ile salınır. Âşığa reva olan da ağlamaktır. Sevgiliye (servi) göre âşık bir toz, toprak olabilir ancak. Sevgilinin de kendi mahallesinde (bahçe) rahatça salınması için bu unsurların olmaması gerekir. Onu rahatsız edecek bir toprak, çamur yokken âşığın da ah etmeye gücü yoktur.

“Sen hâr ile salınmada gülzâr-ı dehrde
Ben zâr olam reva midur ey serv-i gül-îzâr” (Bâkî, Gazel, 180/6)

“Ey gül bahçesinin servisi (sevgili)! Sen cihanın gül bahçesinde diken ile salınırken, ben ağlıyım, reva mıdır?”

“Göz yaşın Yahyâ düketdi âha tâkat kalmadı
Serv-i nâzum çık salın kûyunda gîl yok gerd yok (Ş. Yahya, Gazel, 181/5)

“Yahya gözyaşını tüketti, ah etmeye gücü kalmadı. Yeni yetişmiş servim (sevgili) çık mahallende salın, çamur ve toprak (toz) yok.”

5.2. Ağaçların Kıyam Etmesi

Uzun ve düzgün olan sevgilinin boyu, klasik Türk şiirinde ağaca benzetilmiştir. Ağaçlar da aynı özellikleri taşıdığı için namazda kıyam eden bir âbid gibi görülmüştür. Aşağıdaki her üç beyitte de çınar, dağ servisi, şimşir ve servilerin hepsi canlı bir kişi gibi namaza dururlar. Şair, beyitlerde ağaçlar ve otlar (Rahman, 55/6); güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanların (Hacc, 22/18) Allah’a boyun eğip secde ettiğinden bahseden iki ayeti hatırlatıp telmih sanatı yapmıştır.

“Kıyâm itdi çemende yâre karşı
Çenâr u ‘ar ‘ar u şimşâd kamu” (Bâkî, Gazel, 398/1)

“Çınar, dağ servisi ve şimşir ağaçlarının hepsi çimende sevgiliye karşı kıyam etti.”

“Kıldı sücûd haddüñe karşı gül ü semen
İtdi kıyâm kâmetüñe serv-i büstân” (Bâkî, Kaside, 1/34)

“Gül ve yasemin yanağına karşı secde etti, bostanın servisi boyuna karşı kıyam etti.”

“Tururlar kible-i kûyına karşı
Çemende seroler saf saf namaza” (Bâkî, Gazel, 453/3)

“Çimende serviler mahallenin kiblesine karşı saf saf namaza dururlar.”

Sonuç

Klasik Türk şairleri zengin kaynaklardan beslenmişlerdir. Onların ilmi hayal dünyalarıyla birleşince ortaya hayranlık uyandıracak beyitler ortaya çıkmıştır. Bu zenginlik tek bir motifle, ağaç motifiyle irdelendiğinde bile görülmektedir. Bâkî ve Şeyhülislam Yahya Efendi’nin divanlarıyla sınırlandırılan ağaç motifiyle klasik Türk şairlerinin hem ilim sahibi hem de çevrelere karşı çok duyarlı kişiler olduğu gözlemlenmiştir. İki şair de bir bahçeye girince görülebilecek hemen hemen her şeyi bir kameranın çekim yapması gibi beyitlerine yansıtmışlardır. Ağaç özelinde ağaçların yaprakları, gölgesi, meyvesi; akarsular, kuşlar ve bahçeye dair unsurlar âşık-sevgili-ağyar üçgeninde anlatılmıştır.

Ağaçlarla ilgili birtakım bilgilere beyit örneklerinden ulaşmak mümkündür. Servi ve söğüt ağacının sulu yerlerde yetişmesi gerektiği, üveyik kuşunun yaprakları sık ağaçlara konduğu gibi bilgiler verilmiştir. Şairler, ağacı gerçek anlamda kullandıkları gibi mecaz anlamda da kullanmışlardır. Ağacın uzunluğu sevgilinin boyuna, gölgesi sevgilinin gölgesi-himayeliğine, dalı kaleme benzetilmiştir. Bu benzetmeler dışında iki şairin fark oluşturacak benzetmeleri olmuştur. Mesela Bâkî, su kenarında bulunan söğüt ağacının yapraklarının akarsuya düşen görünümünü altın işlemeli kılıca benzetirken, Şeyhülislam Yahya da sararan söğüt yapraklarını ramazan ayında çıkan hilale benzetir. Dökülen güz yapraklarını Şeyhülislam Yahya Efendi âşığın sararan rengi teşbihinde

kullanırken Bâkî sevgilinin bahçeye gelmesi için ayağına döküldüğünü söyleyerek hüsn-i ta'lîl sanatı yapar.

Her iki şair de meyveli ağacı makbul görür. Bâkî, kalemi fidana benzetip padişah övgüsünü de meyveye benzetirken, Şeyhülislam Yahya Efendi Osmanlı hanedanını ağaca, meyveyi de ümit etme gibi olumlu duygulara benzetmiştir. Bir başka benzetme unsuru daha çok haberci özelliğiyle beyitlerde anılan, ağacın bağlı olduğu unsurlar başlığında incelenen rüzgârdır. Şairler, ağaçların rüzgârda sallanmalarını üzüntüden ya da korkudan titreyen âşık tipine benzetmişlerdir. Ayrıca Hz. İsa'nın canlıları diriltmesi ve bebekken konuşma mucizesi, Hz. Musa'nın bir ağacın altında Rabb'ile konuşması ağaç-rüzgâr ilişkisi üzerinden ima edilir. Bütün bu benzetmeler her iki şair tarafından benzer ifadelerle kullanılmıştır. Yer yer farklılaşan kullanımları da olsa her iki şair de ağaç motifi üzerinden ağaçların özelliklerine, dini inanışlara değinmişlerdir. Tespit edildiği kadar en çok kullanılan servi ağacıdır. Ağaçların hemen hemen hepsi sevgilinin boyuyla ilişkilendirilmiştir. El benzetmesinde kullanılan çınar ağacının el ile ilgili deyimlerle yer alması ve Bâkî'nin sanavber (çam fıstığı) redifli gazeli dikkate değerdir. Divanlardan tespit edildiği kadar her iki şair de ağaç motifine yoğun bir şekilde yer vermişlerdir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N. vd. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R. ve Tezcan, B. *Atasözü ve deyimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>. [Erişim Tarihi: 2 Kasım 2021].
- Bâkî Dîvânı* (haz. Sabahattin Küçük). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Batıslam, H. D. (2002). Divan şiirinin mitolojik kuşları: hüma, anka ve simurgazel. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (1), 185-208.
- Bilen, S. (2012). Leylâ Hanım Divânı'nda leylâlî geceler. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 4(2), 667-684.
- Coşkun, M., Öbek, İ., Bayram, Y. (2012). *Gazel şerhleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çavuşoğlu, (1971). *Necâti Bey Dîvânı'nın tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çınar, M. (2004). 16. yüzyıl divan edebiyatında bahçe tasviri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11) 26, 149-158.
- Demirel, Ş. (2009). Divan şiirinde erguvân. *Journal of Turkish Studies*, (4)8, 995-1014.
- Demirel, Ş. (2007). "Türk şiirinde erguvan" üzerine bir deneme. http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ser_demirel_erguvan_deneme.pdf [Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020].
- Derdiyok, Ç. (ty.). Fuzûli'nin "dedim dedi" redifli müseddesinde pitoresk anlatım ve âşık ve maşuk profili. https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/cetin_derdiyok_fuzuli_pitoresk_anlatim.pdf. [Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2024].
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Yayınevi.
- Erbaş, A. (2012). Tûbâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.41, s. 316-317). İstanbul: TDV Yayınları.

- Gölpınarlı, A. (2017). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Kavruk, H. (ty). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kur'an-Kerim Meâli* (2013). İstanbul: Server İletişim
- Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Macit, M. (2021). *Bâkî dîvânı*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-Bâkî>. [Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2024].
- Nayir Ekinci, H. (2023). Şeref Hanım'ın "el" redifli gazelleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 629-644.
- Onay, A. T. (2016). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Ömür, C. (2007). *Kuşlar dîvânı: Osmanlı şiir kuşları*. İstanbul: Kapı yayımları.
- Özerden, G. (2015). *Divan şiirinde servi (15. ve 16. Yüzyıllar)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Özgeriş, M. M., Karahan, F. ve Özgeriş, M. (2022). Servi ağacının Türk kültürü ve peyzajında kazandığı anlamların Hayâlî'nin "serv" redifli kasidesindeki yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) 273-287.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sefercioğlu, M. N. (2008). Meyve redifli gazeller. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (3) 5, 321-344.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Ne'î Divanı'nın tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A. A., Kartal, A. (2012). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2013). *Osmanlı şiiri antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyeri, M. A. (1999). *Örnekleriyle divan şiirinde deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taneri, A. (1995). Türk tarihinde "eman" kurumu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII, 28, 165-172.
- Tanyu, H. (1988) Ağaç. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 1, s. 457). İstanbul: TDV Yayınları.
- Torlak, H. (2013). Anadolu kültüründe ağaçlar: çınar ağacı düzenin ve otoritenin sembolü. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 118.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçan Eke, N. (2021). Dîvân (Şeyhülislâm Yahyâ). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-seyhulislam-yahya>. [Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2024].
- Uludağ, S. (2009). Sidretü'l-Müntehâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.37, s.151-152). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücel, D., Özuygun, A.R. (2020). Dîvân şiirinde ağaç: ağaçlara dair söz varlığı ve tasrif usulleri. *JRTL*, 2(1), 29-62.
- Yücel, D. (2020). Dîvân şiirinde ağaç: inanç ve kültür. *Kesit Akademi Dergisi*, 6, 304-323.
- Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin izinde sözün gölgesinde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.